

@sarayetarikh

شرکت در آزمون های سرای تاریخ
www.azmoon.sarayetarikh.ir

آزمون های آنلاین سرای تاریخ

- ✓ پایه دهم (تاریخ ۱)
- ✓ پایه یازدهم (تاریخ ۲)
- ✓ پایه دوازدهم (تاریخ ۳)

سوالات تستی درس به درس بصورت رایگان
آزمون های جامع کنکوری درس تاریخ
نمونه سوالات امتحانی

دانلود سوالات درس به درس تاریخ (۱) ، تاریخ (۲) ، تاریخ (۳)

وب سایت سرای تاریخ مرجعی کامل درباره تاریخ ایران و جهان

www.sarayetarikh.ir

سایت عضویت و شرکت در آزمون ها

ایمیل : sarayetarikh@gmail.com

تهیه و تنظیم : ابوالفضل فدائی (دبیر تاریخ)

درس ۵

ثبت و گسترش اسلام در دوران خلفای نخستین

جامعه و حکومتی که پیامبر در مدینه بنیان نهاد، در فاصله سال‌های ۱۱ تا ۴۱ ق به دست پنج نفر از جانشینان ایشان با عنوان «خلیفه» اداره شد. این دوره ۳۰ ساله از تاریخ اسلام را عصر خلفای نخستین یا «راشدهین» می‌گویند. جامعه اسلامی در این دوره با مسائل متعددی روبرو شد که مهم آنها موضوع جانشینی پیامبر، اداره حکومت، ثبت اسلام در شبیه جزیره عربستان و فتوحات مسلمانان در خارج از شبیه جزیره بود. در این درس، شما با جستجو، گردآوری و مطالعه شواهد و مدارک تاریخی، علل، آثار و پیامدهای سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی این مسائل را بررسی خواهید کرد.

بحث و گفت و گو
وحدت یا تفرقه؟

پیش از ورود به موضوع جانشینی پیامبر اسلام، لازم است درباره موضوعی مهم قدری بیندیشیم. مسلمانان با وجود اشتراک عقیده در مسائل فراوان، در موضوع جانشینی رسول خدا اختلاف نظر دارند. شیوه صحیح مواجهه با این اختلاف نظر، همان روش برخی، از علمای شیعه و سُنّی معاصر و پیشین است. آنان ضمن دفاع مستدل و منطقی از باورهای خویش، برای وحدت و یکپارچگی تمام مسلمانان در برابر دشمنان و بدخواهان اسلام و تقریب مذاهب اسلامی تلاش می‌کردند. آنان همواره مراقب بودند که اختلاف نظر مسلمانان در مسئله امامت و خلافت، موجب تفرقه جوامع اسلامی و درگیری مسلمانان با یکدیگر نشود.

- با راهنمایی دبیر، درباره ضرورت و روش‌های حفظ وحدت و عواقب تفرقه و دشمنی میان مسلمانان در شرایط کنونی جهان، بحث و گفت و گو کنید.

خدا تصمیم بگیرند. ابوبکر بن ابی قحافه، عمر بن خطاب و ابو عبیده جراح از گروه مهاجران، به سرعت، خود را به آن جمع رساندند. سرانجام، پس از گفت و گو و بحث‌هایی که در آن جلسه صورت گرفت، نخست عمر و ابو عبیده و سپس تعدادی از انصار حاضر در سقیفه با ابوبکر، به عنوان خلیفه و جانشین پیامبر، بیعت کردند.

جانشینی رسول خدا و شکل‌گیری خلافت
ماجرای سقیفه و انتخاب ابوبکر به خلافت

هنگامی که علی بن ابی طالب و بنی هاشم مشغول برگزاری مراسم تدفین پیامبر بودند، گروهی از انصار در مکانی موسوم به «سقیفه بنی ساعدة» در مدینه گرد هم آمدند تا درباره تعیین جانشین رسول

۱- سقیفه به معنای ایوانچه‌ای سقف‌دار (سایبان‌دار) است.

فعالیت ۱

بررسی و تحلیل شواهد و مدارک

بخشی از گفت و گوی افراد حاضر در اجتماع سقیفه بنی ساعد را که به خلافت ابوبکر بن ابی قحافه منجر شد، بخوانید و به پرسش‌های مربوط به آن پاسخ دهید.

سعد بن عباده، رئیس خزرجیان و از انصار، گفت: «ای گروه انصار! شما پیش از دیگران به اسلام گرویدید و از این جهت برای شما فضیلتی است که برای دیگران نیست. پیامبر اسلام پیش از ده سال قوم خود را به خدا پرستی و مبارزه با شرک دعوت نمود، جز جمعیت کمی از آنان، کسی به او ایمان نیاورده، ولی هنگامی که پیامبر با شما سخن گفت، شما به او ایمان آوردهید و دفاع از او را برعهده گرفتید و برای گسترش اسلام و مبارزه با دشمنان جهاد کردید... هرچه زودتر زمام کار را به دست بگیرید که جز شما کسی لیاقت این کار را ندارد» (طبری، تاریخ طبری، ج ۴، ص ۱۳۴۲-۱۳۴۳).

به دنبال آن، ابوبکر برخاست و چنین گفت: «خداؤند، محمد را برای پیامبری به سوی مردم فرستاد... گروهی از مهاجران به تصدیق و ایمان و یاری او در لحظات سخت بر دیگران سبقت گرفند و از کمی جمعیت نهاییدند، ... آنها خوشاوندان پیامبرند و به زمامداری و جانشینی شایسته‌تر... اگر از گروه مهاجرین بگذریم هیچ‌کس به مقام و موقعیت شما (انصار) نمی‌رسد. بنابراین، چه بهتر ریاست خلافت را مهاجرین به دست بگیرند و وزارت و مشاوره را به شما واگذار کنند» (همان، ص ۱۳۴۵). ابوبکر با اشاره به دو دستگی انصار و سابقه جنگ و خونریزی میان آنان، گفت: هرگاه یک نفر از شما خود را برای خلافت آماده کند، مانند آن است که خود را به کام شیر افکنده باشد (جاحظ، البیان والتبيين، ج ۲، ص ۱۸۱).

آن گاه حباب بن مُذر از جانب انصار و عمر و ابو عبیده از طرف مهاجران سخن گفتند و دلایلی را برای تعیین جانشین از گروه خویش بیان کردند. بشیرین سعد که پسر عموی سعد بن عباده بود و از تمایل انصار به ریاست او به شدت ناراحت بود، برخلاف انتظار گفت: پیامبر از قریش است، خوشاوندان پیامبر برای زمامداری از انصار شایسته‌ترند چه بهتر که کار خلافت را به خود آنان واگذاریم و مخالفت نکنیم. پس از آن بود که ابوبکر رو به مردم کرد و گفت: به نظر من عمر و ابو عبیده برای خلافت شایستگی دارند. با هر یک می خواهید بیعت کنید. ولی آن دو برخاستند و به ابوبکر گفتند: تو از ما شایسته‌تری چه کسی می‌تواند در این امر بر تو سبقت بگیرد، و بی درنگ دست ابوبکر را به عنوان بیعت فشرند.

یکی از بزرگان قبیله اوس از گروه انصار رو به افراد خود کرد و گفت: «هر گاه خزرجیان، گوی خلافت را بریاند و زمام امور را به دست بگیرند، فضیلت و برتری می‌یابند. هرچه زودتر برخیزید و با ابوبکر بیعت کنید». او سیان نیز همگی به تبعیت از او با ابوبکر بیعت کردند. ولی رئیس خزرجیان و افراد قبیله اوس از بیعت خودداری ورزیدند (طبری، تاریخ طبری، ج ۴، ص ۱۳۴۸-۱۳۴۵).

با توجه به مباحث مطرح شده در سقیفه:

- اشخاص یا نمایندگان گروه‌های مسلمان، برای اثبات حقانیت خود در جانشینی پیامبر، بر چه معیارهایی تأکید کردند؟
- به نظر شما آیا این معیارهای برای تعیین جانشین پیامبر مناسب یا کافی بود؟ چرا؟

۳- پس از رحلت پیامبر و آغاز خلافت ابوبکر سه گروه با حکومت وی به مخالفت پرداختند. نام ببرید؟

مرتدان و پیامبران دروغین، معارضان به خلافت ابوبکر را نیز به شدت سرکوب کرد.

خلافت عمر و عثمان

خلیفه اول (ابوبکر) اندکی پیش از دو سال خلافت کرد. او در واپسین لحظات زندگی، طی وصیت‌نامه مکتوی، عمر بن خطاب را به جاشینی خود معرفی کرد. از مهم‌ترین رویدادهای دوران خلیفه دوم (۱۳-۱۲ ق)، فتوحات مسلمانان در سرزمین‌های مجاور شبه‌جزیره عربستان **۵**. خلیفه دوم پیش از مرگ^۳، سورایی شش نفره تشکیل داد و اعضای آن را مأمور کرد که از میان خود یک نفر را به عنوان خلیفه برگزینند. گفت و گوها و رایزنی‌های اعضای آن شورا، به گونه‌ای پیش‌رفت که سرانجام عثمان بن عفان^۴ به عنوان خلیفه سوم (۲۳-۲۵ ق) انتخاب شد.

بحran ارتداد و جنگ‌های داخلی

پس از رحلت پیامبر و آغاز خلافت ابوبکر بن ابی قحافه، سه گروه با حکومت وی به مخالفت پرداختند.

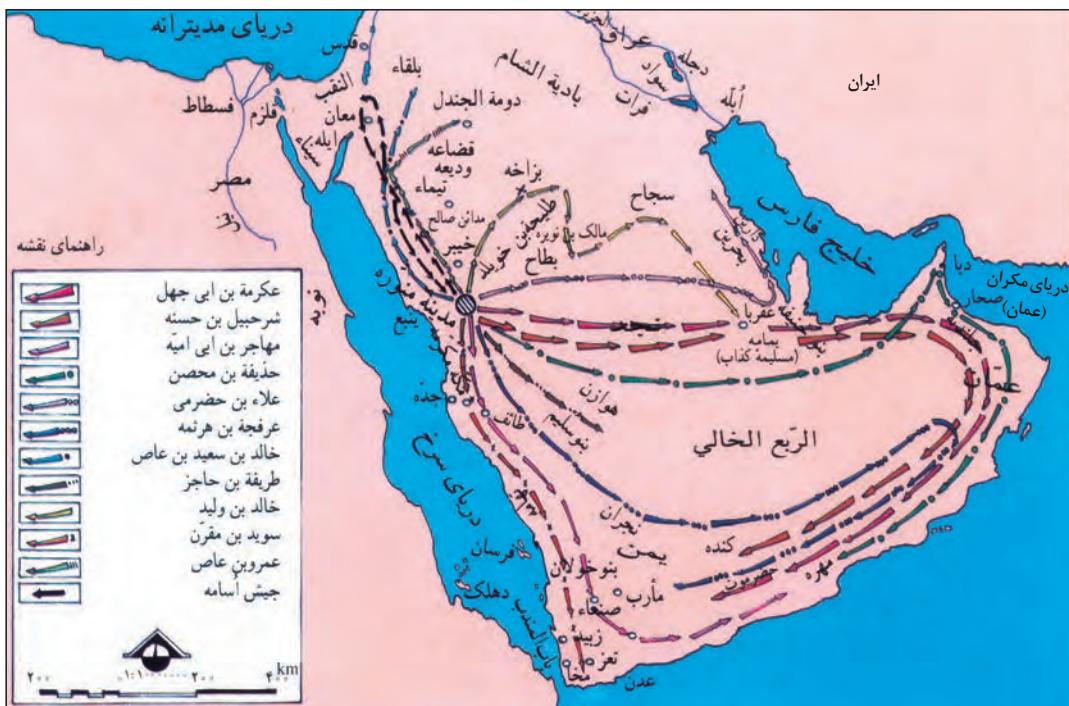
[3]

۱- گروه‌هایی از قبایل عربستان، که در سال‌های پایانی زندگانی رسول خداو پس از گسترش قدرت مسلمانان، اسلام آورده بودند و با تعالیم آن انس و آشنایی نداشتند.

۲- گروه دوم افرادی بودند که در واپسین روزهای زندگانی رسول خدا و با پدیدار شدن آثار بیماری آن حضرت، ادعای پیامبری کردند.^۱

۳- گروه سوم، کسانی بودند که ابوبکر را به عنوان خلیفه پیامبر قبول نداشتند و به طور آشکار از حضرت علی **علیه السلام** حمایت می‌کردند.

ابوبکر پس از استقرار بر مسند خلافت، سپاهی را گرد آورد و به مقابله با شورش‌ها و نفرمانی‌ها فرستاد. این سپاه، علاوه بر شکست

جنگ های داخلی

۱- پیامبران دروغین عبارت بودند از: **أسود عَسْنَى**، **مسيلمه بن حبيب**، **سجاح دختر حارث** و **طليحة بن خویلاد**.

۲- عمر از طایفه بنی عدی، یکی از طایفه‌های قبیله قریش بود.

۳- خلیفه دوم به دست غلامی به نام پیروز یا فیروز نهادنی، ملقب به ابواللوّا مجروح شد و بر اثر شدت جراحت از دنیا رفت.

۴- عثمان از خاندان بنی امية در زمان ابوبکر از افراد تزدیک به خلیفه بود و کاتب وی به شمار می‌آمد؛ در دوره عمر نیز نفوذ قابل توجهی داشت.

۷-مخالفان امام علی (ع) چه کسانی بودند و علت مخالفتشان چه بود؟

بیشتر بدانیم

شورای شش نفره و خلافت عثمان بن عفان

اعضای شورایی را که عمر برای گرینش خلیفه سوم تعیین کرد، عبارت بودند از علی علیه السلام، عثمان، عبدالرحمن بن عوف، سعد بن ابی وقار، طلحه و زبیر. خلیفه دوم مقرر کرد که در این شورا، اقلیت باید به نظر اکثریت تمکین کند و در صورت مخالفت، گردن زده شود. همچنین شرط کرد اگر سه نفر در برابر سه نفر قرار گیرند، حق با گروهی است که عبدالرحمن بن عوف در آن است. سعدین ابی وقار حق رأی خود را به عبدالرحمن واگذار کرد. زبیر نیز حق خود را به علی علیه السلام داد. طلحه هم به نفع عثمان کنار رفت. عبدالرحمن به حضرت علی علیه السلام پیشنهاد کرد خلافت را به شرط عمل به کتاب خدا، سنت پیامبر و سیره ابیکو و عمر پیذیرد، اما آن حضرت، تنها شرط عمل به کتاب خدا و سنت پیامبر را قبول کرد. عثمان، تمام شرایط عبدالرحمن را پذیرفت و به خلافت برگزیده شد.

عثمان بن عفان روش متفاوتی نسبت به خلفای پیش از خود در پیش گرفت. او حکم بن ابی العاص را که پیامبر به طائف تبعید کرده بود، به مدینه بازگرداند. خلیفه سوم همچنین شماری از افراد خاندان اموی را بر سر کار آورد و دست آنان را در اداره امور خلافت باز گذاشت. برخی از صحابه پیامبر همچون ابوذر غفاری و عمار یاسر، نسبت به رفتار منصوبان خلیفه انتقاد و اعتراض کردند. خلیفه که تحت تأثیر اطرافیان و مشاوران خود از جمله مروان بن حکم قرار داشت، انتقاد کنندگان را بعید نمود. مردم از مناطق مختلف مخالفه مانند کوفه، بصره و مصر برای رساندن صدای اعتراض خویش به گوش عثمان، به مدینه آمدند. علی علیه السلام میان مردم و خلیفه میانجیگری کرد. خلیفه پذیرفت که روش خود را تغییر دهد، اما اطرافیانش مانع این کار شدند. به همین دلیل، معارضان خشمگین سرانجام به خانه خلیفه رسیدند و اورا به قتل رساندند.

خلافت امام علی علیه السلام (حکم ۳۵ - ۴۰ ق)

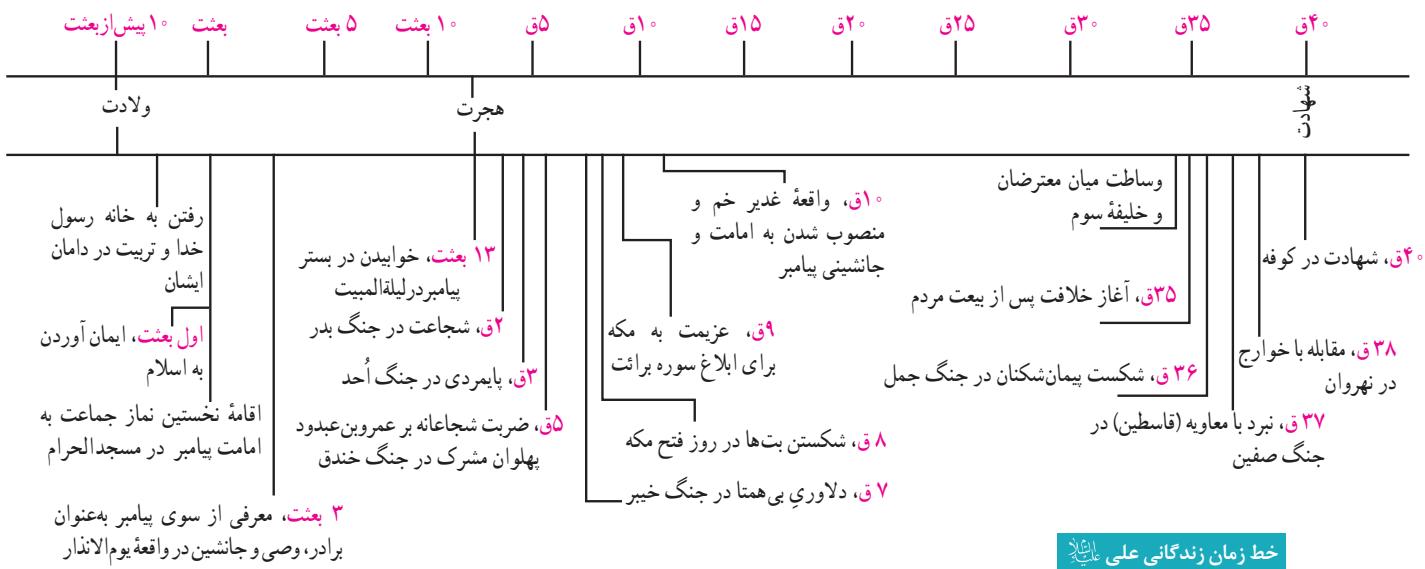
پس از عثمان، مردم در مدینه به اصرار از علی علیه السلام خواستند که خلافت را پذیرد و با آن حضرت بیعت کردن. امام مصمم بود که مطابق کتاب خدا و سنت پیامبر عمل نماید؛ از این رو، سران قریش و به ویژه اشراف بنی امیه که از بیعت با ایشان خودداری کرده بودند، به مخالفت و دشمنی پرخواست.⁶ از جمله، معاویه پسر اوسفیان که توسط علی علیه السلام از حکومت شام برکنار شده بود، به هانه خونخواه عثمان، به سرکشی پرداخت.

منزل منسوب به امام علی علیه السلام در کوفه

معدودی از بزرگان قریش مانند طلحه و زبیر نیز که بیعت کرده بودند، چون امام با تقاضایشان برای به دست گرفتن حکومت برخی شهرها و مناطق موافقت نکرد، بیعت خود را شکستند و به صفت مخالفان پیوستند.⁷ نصیحت‌ها و کوشش‌های مسالمت‌آمیز امام علی علیه السلام برای بازداشت مخالفان از سرکشی و جلوگیری از جنگ داخلی میان مسلمانان، به نتیجه نرسید و آن حضرت ناگیر به دفع سرکشی‌ها و آشوب‌گری‌هایی شد که اشراف بنی امیه نقش مهمی در ایجاد آن داشتند. بدین منظور امام مرکز خلافت را از مدینه به کوفه منتقل و در سه جنگ جمل، صفين و نهروان بادشمنان مقابله کرد.

۸-امام علی (ع) در دوران خلافت خود کدام جنگ‌ها را با مخالفین انجام داد؟ نام ببرید؟

خط زمان زندگانی علی علیه السلام

کاوش خارج از کلاس

به سه گروه تقسیم شوید و اعضای هر گروه، با استفاده از منابعی که دبیر معرفی می‌کند، درباره زمینه‌ها، عوامل، تیجه و پیامدهای سیاسی و اجتماعی یکی از سه جنگ جمل، صفين و نهروان، مطالبی تهیه کنید و در کلاس ارائه دهید.

پس از شهادت علی علیه السلام (۲۱ رمضان سال ۴۰)، مردم در سراسر کشور اسلامی، به جز مناطقی که تحت سلطه معاویه بود، با امام حسن علیه السلام بیعت کردند. امام حسن علیه السلام در سال سوم هجرت در مدینه ولادت یافت. آن حضرت، با وجود خردسالی، در برخی وقایع مهم دوران پیامبر از جمله ماجراهای مبالغه‌ری索ف خدا با مسیحیان نجران و در جریان ترول آیه تطهیر، به عنوان مصدق «اهل بیت»، حضور داشت. پیامبر اسلام، امام حسن و امام حسین علیه السلام را به عنوان سرور جوانان اهل بهشت و امامان امت پس از امام علی علیه السلام به مردم معرفی کرده بودند. این دو امام معصوم در دوران حیات امام علی علیه السلام همراه و یاور ایشان در امور مختلف بودند.

فعّالیت ۲

پس از مطالعه درس، همفکری کنید و بگوید شیوه به خلافت رسیدن خلفای نخستین چه تفاوت و شباهتی با هم داشت؟

وضعیت اجتماعی دوران خلفای نخستین

مختلف مسلمان رعایت کنند و از هر دو گروه مهاجر و انصار افرادی را به سمت‌های فرماندهی سپاه و حکومت شهرها و نواحی مختلف قلمرو خلافت بر می‌گزینند. برخی سیاست‌های خلیفه سوم، علاوه بر ایجاد نارضایتی در میان مسلمانان، باعث تشدید اختلافات و خویش تا حدودی مراقب بودند که عدالت را میان افراد و گروه‌های

9

تحولات اقتصادی دوران خلفای نخستین

از نظر اقتصادی نیز وضعیت جامعه اسلامی در دوران خلفای نخستین دگرگون شد. در دوران خلافت عمر و عثمان، درآمدهای فراوانی از سرزمین‌های ثروتمندی که فتح شده بود به خزانه مسلمانان در مدینه سرازیر شد. خلیفه دوم این درآمدها را به عنوان عطاها میان مسلمانان توزیع کرد. نحوه توزیع عطاها توسط خلیفه دوم، اگرچه برایه مساوات اسلامی نبود، اما ساده‌زیستی و سخت‌گیری او نسبت به کارگزاران خلافت و بزرگان قریش، از ثروت‌اندوزی و تجمل‌گرایی آنان جلوگیری کرد.

اسلامی شد. علی علیہ السلام در دوران حکومتش تلاش کرد با عمل به تعالیم اسلام و سنت رسول خدا، برادری و یگانگی دینی را به امت اسلامی بازگرداند، اما با موانع و مشکلات اساسی رویه رو شد؛ زیرا گروه محدودی که از منافع و امتیازهای ویژه برخوردار شده و سال‌ها به مال اندوزی و رفاه طلبی خو گرفته بودند، با آن حضرت مخالفت و دشمنی کردند. آنان با اقدام‌های عدالت‌جویانه امام به مقابله برخاستند و سه جنگ را بر جامعه اسلامی تحمیل کردند. این جنگ‌های تأثیرات اجتماعی نامطلوبی بر جا گذاشت و باعث به وجود آمدن رقابت منطقه‌ای بین عراق و شام شد که تا سال‌ها پس از آن ادامه داشت.

نحوه توزیع بیت‌المال در زمان خلیفه دوم

فعالیت ۳

به جدول خوب دقت کنید و بگویید خلیفه دوم برای توزیع بیت‌المال میان مسلمانان چه معیارهایی را در نظر داشته است؟

در دوران خلیفه سوم، بدل و بخشش‌های فراوانی از بیت‌المال به افراد مختلف، به خصوص خاندان بنی امية صورت گرفت. وی محدودیت‌هایی را که عمر برای ثروت‌اندوزی سران قریش ایجاد کرده بود، نادیده گرفت؛ از این‌رو، آنان اراضی و مزارع وسیعی را در ایران، شام و مصر تصرف کردند و بر ثروت خود افزودند.

افراد و گروه‌ها	سهم دریافتی
عباس بن عبدالمطلب، عمومی پیامبر	۱۲۰۰ درهم
عاشریه، همسر رسول خدا	۱۲۰۰ درهم
دیگر همسران پیامبر	۱۰۰۰ درهم
مهاجرانی که در جنگ بدر حضور داشتند.	۵۰۰ درهم
انصاری که در جنگ بدر حضور داشتند.	۴۰۰ درهم
اسامة بن زید و عمر بن ابی سلمه	۴۰۰ درهم
حاضران در جنگ احد و پس از آن تاصلح حدیبیه	۴۰۰ درهم
حاضران در حوادث پس از صلح حدیبیه و کسانی که قبل از فتح مکه هجرت کرده بودند.	۳۰۰ درهم
فرزندان جوان مهاجر و انصار	۳۰۰ درهم
کسانی که پس از فتح مکه مسلمان شدند.	۱۰۰ درهم
.....

مأخذ: مأزوری، الاحکام السلطانیه، ص ۲۶۳-۲۶۴؛ ابن ابی الحدید، شرح نهج البلاغه، ج ۱۲، ص ۲۱۴.

فعالیت ۴

بررسی شواهد و مدارک

- برداشت و تحلیل خود را از متن زیر بیان کنید.

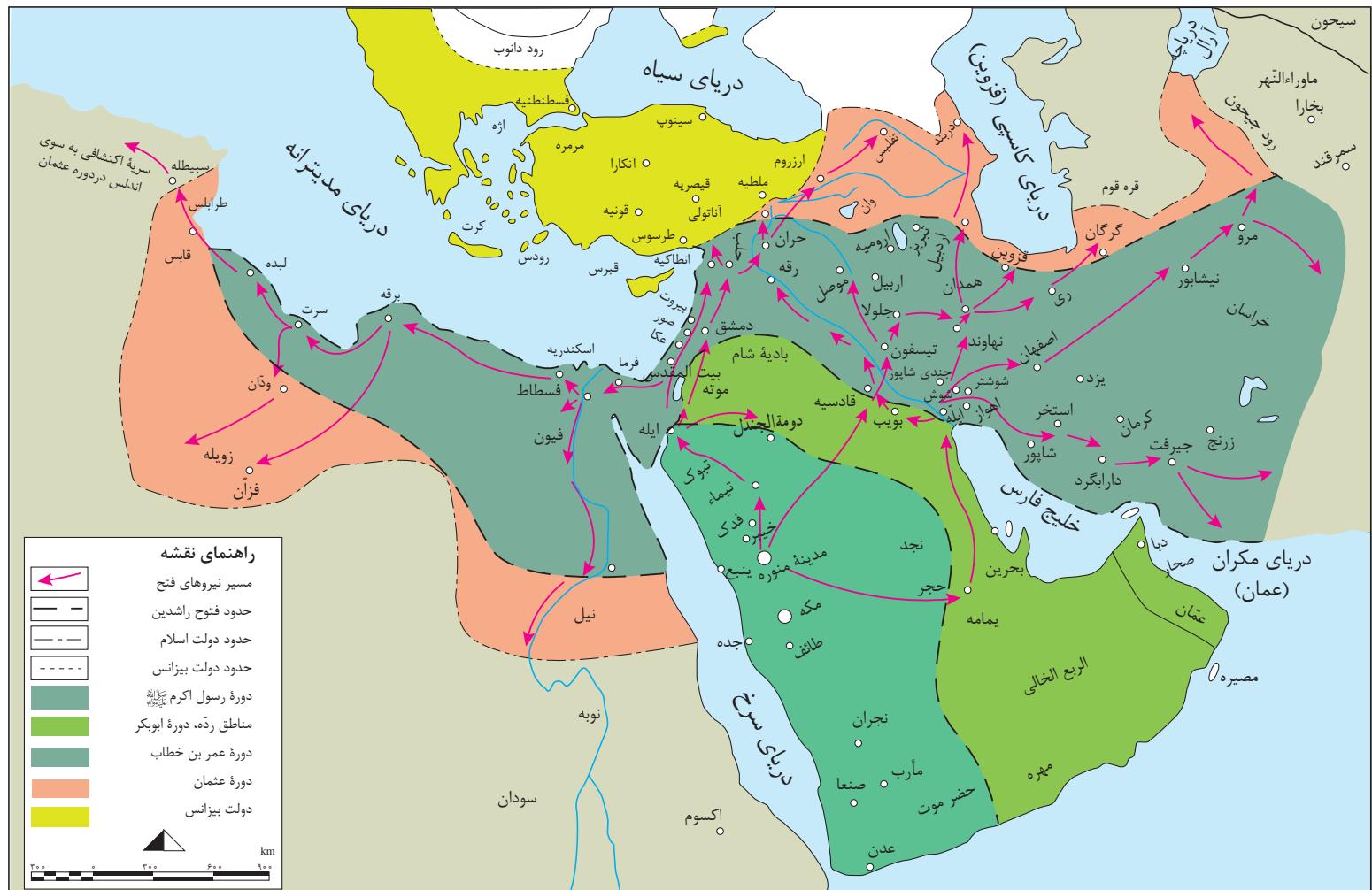
ولید بن عقبه، حاکم اموی کوفه، مبلغ زیادی از بیت‌المال قرض گرفت و نمی‌خواست آن را پس دهد. عبدالله بن مسعود که مسئول بیت‌المال بود، به عثمان شکایت برد. خلیفه در پاسخ او گفت: «تو خزانه‌دار ما هستی و نباید نسبت به ولید از آنچه از بیت‌المال برمی‌دارد، تعرض نمایی». ابن مسعود به خشم آمد و گفت: «گمان می‌بردم که خزانه‌دار مسلمانان هستم، اما اگر چنین است، مرا بدان حاجتی نیست» (بلاذری، انساب‌الاشراف، ج ۶، ص ۱۴۰).

معیارهای قومی، قبیله‌ای، خویشاوندگرایی و یا تقدیم و تأخیر در قبول اسلام را در توزیع بیت المال در نظر نخواهد گرفت.

علی علی در دوران خلافتش تلاش کرد که عدالت و مساوات اسلامی را اجرا کند. از این‌رو، بیت‌المال را به طور مساوی میان تمام مسلمانان اعم از عرب و غیر‌عرب، سیاه و سفید و بندۀ آزاد تقسیم کرد. برخی مسلمانان، از جمله طلحه و زیبّر به این شیوه توزیع بیت‌المال اعتراض کردند و از آن حضرت خواستند که عرب و قریش را برتر از عجم^۱ و موالي قرار دهد؛ اما امام این کار را ستمگرانه دانست و فرمود: «تمام قرآن را تلاوت کرد و برای فرزندان اسماعیل [عرب] بر فرزندان اسحاق [غیر‌عرب] به اندازه این چوب [تکه چوبی که از زمین برداشته بود] برتری نیافتم». ^۲ منظور آن حضرت این بود که او و مصطفیٰ شد و اسلام به تدریج در آن سرزمین‌ها گسترش پیدا کرد.

فتحات مسلمانان و گسترش اسلام

یکی از رویدادهای مهم تاریخ اسلام در دوران خلفای نخستین، لشکرکشی اعراب مسلمان به سرزمین‌های مجاور شبیه جزیره عربستان بود. در نتیجه این لشکرکشی‌ها که از اواخر خلافت ابوبکر آغاز شدو تا پایان خلافت عثمان بدون وقفه ادامه یافت، سرزمین‌های ایران، شام و مصر فتح شد و اسلام به تدریج در آن سرزمین‌ها گسترش پیدا کرد.

نقشهٔ فتوحات در دوران خلفای نخستین

۱- عجم به کسانی گفته می‌شد که عرب‌زبان نبودند و زیاشان برای اعراب مبهم و نامفهوم بود. این واژه پیشتر بر ایرانیان اطلاق می‌شد.
۲- یعقوبی، تاریخ یعقوبی، ج ۲، ص ۲۸.

بیشتر بدانیم

فتح به جنگ و فتح به صلح

در جریان فتوحات، مسلمانان هنگامی که به سپاه دشمن برخورد می‌کردند و یا به آبادی و شهری می‌رسیدند، طبق تعالیم اسلام و سنت پیامبر، سه پیشنهاد به آنان ارائه می‌دادند: اول، اسلام بیاورید؛ دوم، تسلیم شوید و چزیه پرداخت کنید و سوم، بجنگید. پذیرش هر یک از این پیشنهادها وضعیت متفاوتی را به وجود می‌آورد. اگر پیشنهاد اول پذیرفته می‌شد و طرف مقابل اسلام می‌آورد، آنان از حقوقی برابر با دیگر مسلمانان برخوردار می‌شوند؛ اموال و دارایی‌هایشان محفوظ می‌ماند و همچون سایر پیروان اسلام ملزم بودند که زکات بپردازند. اگر پیشنهاد دوم را می‌پذیرفتد و راضی به پرداخت چزیه می‌شوند، مسلمانان نیز امنیت جان و مال آنان را تضمین می‌کرند و به آنان اجازه می‌دادند که بر دین خویش باقی بمانند و آداب و مناسک مذهبی خود را به جا آورند. همچنین امنیت و احترام پرستشگاه‌های آنها مانند کلیساها و آتشکده‌ها ضمانت می‌شود. البته پیشنهاد دوم فقط از پیروان کتاب‌های آسمانی مانند یهودیان، مسیحیان و زرتشیان پذیرفته می‌شد که به آنان «اهل ذمه» می‌گفتند. در صورتی که کار به جنگ می‌کشید، نتیجه جنگ، تکلیف دو طرف را مشخص می‌کرد.

آثار باستانی تدمیر (پالمیرا) پیش از تخریب توسط گروه داعش

فتح شام^{۱۰}

سرزین شام در غرب آسیا، به عنوان نقطه اتصال زمینی و دریایی سه قاره آسیا، اروپا و آفریقا، همواره از موقعیت فوق العاده مهمی برخوردار بوده است. این سرزمین، تاریخ و تمدنی کهن دارد و در دوران باستان محل برخورد تمدن‌های کهن بین النهرين، ایران، مصر، یونان و روم بوده است.

منطقه شام هنگام حمله اعراب مسلمان، زیر سلطه امپراتوری روم شرقی قرار داشت. در آن زمان تعدادی از قبیله‌های عرب در آن منطقه حضور داشتند. بسیاری از این اعراب و دیگر ساکنان بومی منطقه شام، پیرو آئین مسیحیت بودند، اما در برخی از مسائل مذهبی با کلیسای قسطنطینیه، پایتخت امپراطوری روم شرقی اختلافات اساسی داشتند. اختلافات مذهبی و تفاوت‌های قومی، فرهنگی و زبانی که میان توده‌های مردم شام با طبقه حکومتگر رومی وجود داشت، سبب شده بود که پایه‌های حاکمیت امپراطوری روم شرقی در این منطقه سست شود.

ابویکر، در اواخر خلافت خود، چندین سپاه را به سوی منطقه شام فرستاد. این سپاهیان در چند نبرد که بیشتر آنها در زمان خلافت عمر به وقوع پیوست، نیروهای رومی و متحдан محلی آنان را شکست دادند و شهرها و آبادی‌های آن منطقه را یکی پس از دیگری، اغلب با پیمان صلح گشودند. در این پیمان‌ها، حفظ جان و مال، آزادی دین و عقیده مردم آن شهرها در برابر تسلیم و پرداخت چزیه تضمین شده بود. تمایل اعراب مسلمان به فتح صلح‌آمیز سرزمین‌ها و آبادی‌های مختلف از این نکته معلوم می‌شود^{۱۰} که در جریان محاصره شهر

۱-شام یا شامات، اصطلاحی تاریخی - جغرافیایی است که به منطقه وسیعی در غرب آسیا گفته می‌شود که از شمال به آسیای صغیر (ترکیه امروزی)، از غرب به دریای مدیترانه، از جنوب به شبه‌جزیره عربستان و از شرق به بین‌النهرين محدود می‌شود. این منطقه، کشورهای سوریه، لبنان، اردن و فلسطین کوئی را در بر می‌گیرد.

بیت المقدس (ایلیا)، ساکنان مسیحی شهر اعلام کردند که فقط در حضور خلیفه، قرارداد صلح و تسليم شهر را امضا می‌کنند.

دوام از مدینه به بیت المقدس رفت.

10

فعالیت ۵

بررسی شواهد و مدارک

قسمت‌هایی از متن صلح نامه بیت المقدس (ایلیا) را مطالعه کنید و دلایل خود را در پذیرش یا رد ادعای رفتار مسالمت‌آمیز و مدارجویانه مسلمانان بیان کنید.

«این نامه امانی است که عمر، امیر مؤمنان، به مردم ایلیا می‌دهد، خودشان و اموالشان و کلیساهاشان و صلیب‌هایشان، سالم و بیمارشان و دیگر مردمشان را امان می‌دهد؛ کلیساهاشان مسکون و ویران شود و از آن نکاهند و حدود آن را کم نکنند، از صلیب و اموالشان نیز، و در کار دینشان مزاحمت نبینند و کسی از ایشان زیان نبیند و کسی از یهودان در ایلیا با آنها مقیم نشود. مردم ایلیا باید جزیه دهند، چنان‌که مردم شهرها می‌دهند و باید رومیان و دزدان را از آنجا بیرون کنند. کسانی که بروند جان و مالشان در امان است تا به امانگاهشان برسند و هر که بماند در امان است» (طبری، تاریخ طبری، ج ۵، ص ۱۷۸۹-۱۷۹۰).

بیشتر بدانیم

جزیه

جزیه مالیات سرانه‌ای بوده است که فاتحان مسلمان از پیروان اهل کتاب در قلمرو خویش دریافت می‌کردند. میزان جزیه بر اساس سطح درآمد افراد تفاوت داشت. زنان، کودکان، سالخوردگان، از کارافتادگان و پیشوایان دینی از پرداخت آن معاف بودند. شواهد و مدارک تاریخی نشان می‌دهد که جزیه فقط به عنوان مجازات پذیرفتن اسلام بر کسی تحمیل نمی‌شد، بلکه برای تأمین امنیت جان و مال اهل کتاب و معاف کردن آنان از حضور در جنگ وضع می‌شده است. از این‌رو، خالد بن ولید در پیمان صلحی که با مردم حیره بست، متعهد شد که: «اگر ما از شما حفاظت کردیم، سرانه حق ماست و گرن، نباید پرداخت کنید» (طبری، تاریخ طبری، ج ۴، ص ۱۵۰۴). ابو عبیده جراح، یکی از فرماندهان مسلمان در جریان فتح سرزمین شام، هنگامی که شنید، هراکلیوس، امپراتور روم شرقی، سپاه بزرگی را برای بیرون راندن مسلمانان از آن سرزمین آماده و تجهیز کرده است، جزیه اخذ شده از مسیحیان را به آنان بازگرداند؛ زیرا احتمال می‌داد که ممکن است مسلمانان شکست بخورند و نتوانند به وظیفه خود در پاسداری از جان و مال جزیه‌دهندگان عمل کنند (ابویوسف، کتاب خراج، ص ۱۳۹). همچنین برخی از اهل کتاب که با مسلمانان در جنگ‌ها شرکت می‌کردند، نه تنها از دادن جزیه معاف می‌شدند، بلکه سهم خود از غنیمت‌های جنگی را نیز می‌گرفتند (بلادری، فتوح البلدان، ص ۱۵۹).

۱۲- عوامل پیروزی مسلمانان در مصر را بنویسید؟

بقایای بخشی از باروی اسکندریه

فتح مصر

مصر نیز همچون شام، به هنگام ظهور اسلام، بخشی از قلمرو امپراتوری روم شرقی بود. اسکندریه^۱ در شمال مصر، یکی از مراکز مهم نیروی دریایی آن امپراتوری به شمار می‌رفت. تسلط رومیان بر مصر، موقعیت مسلمانان را در شام و حتی در شبه‌جزیره عربستان در معرض خطر جدی قرار می‌داد. از این‌رو، مسلمانان بعد از فتح شام، در صدد برآمدند مصر را نیز تسخیر کنند. عموی عاص^۲ که آبادانی و ثروت فراوان آن سرزمین را از تزدیک مشاهده نموده و تا اندازه‌ای با وضعیت سیاسی و اجتماعی آنجا آشنا بود، فرماندهی سپاه اعراب مسلمان را در حمله به مصر به عهده گرفت.

11

مصریان به دلایل مختلفی از حاکمیت امپراتوری روم بر سرزمین خویش ناخشنود بودند؛ از یک‌سو مالیات‌های سنگینی را به رومیان می‌برداختند و از سوی دیگر اجازه نداشتند که به مقام‌های عالی برسند. علاوه بر آن، مسیحیان مصر اختلافات مذهبی شدیدی با رومیان داشتند. گروه‌هایی از پیروان آیین یهود نیز که در اسکندریه و سایر نقاط مصر برآنده بودند، به دلیل عدم حمایت امپراتور روم از آنان در برابر مسیحیان، از او ناخشنود بودند.

در هر حال، اعراب مسلمان طی نبردهایی، لشکریان رومی را شکست دادند و شهرهای مصر را یکی پس از دیگری به جنگ و یا به صلح گشودند. بررسی پیمان‌های صلح مصریان با مسلمانان در منابع تاریخی، نشان می‌دهد که محتوای پیمان‌های مذکور شباهت زیادی به قرارداد صلح بیت المقدس¹² فتوحات مسلمانان در مصر، بیشتر نتیجه مقاومت نکردن مردم آن سرزمین در برابر سپاه اسلام بود. رفتار مسالمت‌آمیز و مدارجویانه پیروان اسلام با مسیحیان به هنگام فتح شام و امید به آزادی مذهبی در زیر سایه حکومت مسلمانان، تأثیر سزاگی در متعدد نشدن مصریان با رومیان داشت.

با فتح مصر (سال ۲۰ق)، سلطه و نفوذ سیاسی - نظامی امپراتوری روم شرقی در آن سرزمین از بین رفت، شام از خطر هجوم رومیان تا حدودی در امان ماند و زمینه برای پیشروی مسلمانان در دیگر مناطق آفریقا مهیا شد.

آثار و پیامدهای فتوحات در زمان خلفای نخستین

13

فتوات بر قرآنی مسلمانان در عصر خلفای نخستین، از جهات سیاسی، اقتصادی و فرهنگی قابل بررسی است. از نظر سیاسی، اعراب مسلمان در فاصله کمتر از ۲۰ سال، دو قدرت بزرگ جهان آن روز، یعنی حکومت ساسانیان و امپراتوری روم شرقی را شکست دادند و سرزمین‌های مهم ایران، شام و مصر را تصرف کردند. به دنبال این پیروزی‌های نظامی، قلمرو خلافت گسترش زیادی یافت و مردمان و اقوام مختلفی که زبان و فرهنگ متفاوتی با اعراب داشتند، تحت حکومت آنان قرار گرفتند.

- ۱- بندر اسکندریه که به فرمان اسکندر مقدونی بنا گردید، در عصر باستان یکی از آبادترین شهرهای جهان بود و کتابخانه بزرگ آن شهرت جهانی داشت.
- ۲- عمرو بن العاص از جمله مکیانی بود که در آغاز، مخالف سرسخت اسلام و پیامبر بود، اما اندکی پیش از فتح مکه و هنگامی که دریافت اسلام تمامی عربستان را فراخواهد گرفت، به همراه خالد بن ولید به مدینه رفت و اسلام آورد. او مردی فرست طلب، مال دوست و بلندپرواز بود و برای پیشبرد مقاصد خود سخت تلاش می‌کرد. وی در جریان فتح شام حضور فعالی داشت و نقش مهمی در جلب رضایت خلیفه دوم برای لشکرکشی به مصر داشت. عمرو بن العاص پیش از جنگ صفين به طمع حکومت مصر به معاویه پیوست و با حیله‌گری مانع شکست سپاه او شد.

شکوفایی تمدن اسلامی ایفا کردند.

عوامل گوناگونی در پذیرش اسلام توسط مردم سرزمین‌های مختلف تأثیر داشت. مهم‌ترین این عوامل عبارت بودند از:

۱- جاذبهٔ پیام جهانی اسلام که همه انسان‌ها را بدون توجه به رنگ پوست، زبان، فرهنگ و طبقهٔ اجتماعی‌شان، مخاطب قرار داده و به آنان وعده‌می‌داد که با ایمان به اسلام و عمل به دستورات آن، به سعادت و رستگاری در دنیا و آخرت خواهند رسید.

۲- اسلام همه مردم را به عمل به شریعتی سهل و ساده فرا می‌خواند.

به لحاظ اقتصادی، سرزمین‌های فتح شده، ثروتمند و دارای شهرها و روستاهای آباد و بزرگی بودند. اعراب، علاوه بر غنایم فراوانی که در جریان فتوحات کسب کردند، منابع اقتصادی و درآمدهای مالیاتی آن سرزمین‌ها را نیز در اختیار خود گرفتند. مهم‌ترین پیامد فتوحات مسلمانان، در عرصهٔ دین و فرهنگ جلوه‌گر شد. از یکسو، دین اسلام به سرزمین‌های جدید معرفی شد و به تدریج مردم آن سرزمین‌ها مسلمان شدند؛ از سوی دیگر، ایران، شام و مصر که دارای فرهنگ و تمدنی غنی و مردمانی متعدد بودند، نقش بسزایی در شکل‌گیری و

پرسش‌های نمونه

۱ علل بروز جنگ‌های رده را بیان کنید.

۲ دلایل شورش مردم بر خلیفه سوم در برخی شهرهای قلمرو اسلامی چه بود؟

۳ شیوه تقسیم و توزیع بیت‌المال توسط علی بن‌ابی‌طالب و سه خلیفه پیش از او را توضیح دهید.

۴ دلایل سیاسی و اقتصادی مخالفت و دشمنی سران قریش با خلافت امام علی بن‌ابی‌طالب را شرح دهید.

۵ عوامل مؤثر بر موفقیت مسلمانان در فتح شام و مصر را، در دو بعد سیاسی و اجتماعی، بیان کنید.

@sarayetarikh

شرکت در آزمون های سرای تاریخ
www.azmoon.sarayetarikh.ir

آزمون های آنلاین سرای تاریخ

- ✓ پایه دهم (تاریخ ۱)
- ✓ پایه یازدهم (تاریخ ۲)
- ✓ پایه دوازدهم (تاریخ ۳)

سوالات تستی درس به درس بصورت رایگان
آزمون های جامع کنکوری درس تاریخ
نمونه سوالات امتحانی

دانلود سوالات درس به درس تاریخ (۱) ، تاریخ (۲) ، تاریخ (۳)

وب سایت سرای تاریخ مرجعی کامل درباره تاریخ ایران و جهان

www.sarayetarikh.ir

سایت عضویت و شرکت در آزمون ها

ایمیل : sarayetarikh@gmail.com

تهیه و تنظیم : ابوالفضل فدائی (دبیر تاریخ)